

Н. О. БОЙКО

аспірант

Кіровоградський державний педагогічний університет
ім. Володимира Винниченка**РЕФЛЕКСОЛОГІЯ ЯК НАВЧАЛЬНИЙ ПРЕДМЕТ
В ОДЕСЬКОМУ ІНСТИТУТІ НАРОДНОЇ ОСВІТИ**

У статті розкрито особливості рефлексологічного напрямку, який передбачає глибоке розуміння вихователем природи вихованців, їх індивідуальних рис і можливостей, повагу до особистості дитини, турботу про її гармонійний розвиток. Зазначено, що гуманізація виховання потребує ставлення до кожного вихованця як до неповторної особистості, суб'єкта вільного розвитку, виходячи із сукупності знань про людину. На основі вивчення архівних документів розглянуто рефлексологію як навчальний предмет у підготовці педагогічних працівників у Одеському інституті народної освіти. Констатовано, що ОІНО – це певний конкретно-історичний вид вищого навчального закладу, який було створено разом з іншими інститутами народної освіти в структурі вищої школи УСРР у 1920-ті рр., до його складу входили чотири факультети: політичної освіти, соціального виховання, професійної освіти та робітничий факультет. Вказано основні напрями діяльності кожного факультету. Проаналізовано програму викладання предмета “Рефлексологія” для студентів II курсу факультету соціального виховання.

Ключові слова: рефлексологія, навчальний предмет, Одеський інститут народної освіти, програма викладання предмета, підготовка педагогічних працівників.

Входження України до світового геополітичного й інтелектуального простору потребує формування наукової еліти, яка б відповідала сучасним реаліям. Пошук шляхів оновлення, насамперед, університетської освіти в наш час стає пріоритетною проблемою інтелектуальної спільноти. Вирішення цієї проблеми передбачає ретроспективний аналіз історико-культурної спадщини України, особливо на зламі епох її історії, до яких належить і період 20-х рр. ХХ ст. Знищення університетської системи й поява на її основі нових видів вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ, серед яких – інститути народної освіти, стали специфічною ознакою реформаційного процесу в УРСР.

Вивчаючи історію української педагогіки загалом і підготовки педагогічних працівників зокрема, можна констатувати, що багато проблем, з якими доводиться стикатися навчальним закладам сьогодні, існували й раніше. Досвід їх вирішення, набутий педагогічними навчальними закладами у 1920–1930-ті рр. ХХ ст., становить певний науковий інтерес у сучасних умовах.

Питання розвитку української школи рефлексології розглядали А. Володимирський, О. Залужний, Г. Костюк, В. Протопопов, І. Соколянський, Я. Чепіга.

В. Протопопов був одним із засновників і головним редактором “Українського вісника експериментальної педагогіки та рефлексології” –

єдиного в СРСР періодичного друкованого видання з експериментальної педагогіки, який виходив у Харкові з 1925 по 1930 р.

Рефлексологія знайшла своє відображення і в суто педагогічній літературі. Найвідомішими працями, в яких у 1925–1929 рр. популяризувалася рефлексологія, були “Рефлексологічний підхід в педагогіці” А. Дернової-Ярмоленко, “Рефлексологія і педагогіка” І. Арямова, “Учіння про умовні рефлекси як основа педагогіки” Ю. Фролова.

Найбільш виважено й ґрунтовно витоки та основи розвитку української школи рефлексології було проаналізовано О. Сухомлинською у праці “Нариси історії українського шкільництва” (1996 р.).

Рефлексологію як навчальний предмет в інститутах народної освіти недостатньо проаналізовано в сучасній історико-педагогічній науці.

Метою статті є з’ясування історії викладання рефлексології при підготовці вчительських кадрів у Одеському інституті народної освіти.

В педагогічній науці України в 1920-х рр. ХХ ст. встановлюється й організаційно оформлюється рефлексологічний напрям. Усі провідні науково-педагогічні сили стали на рефлексологічні позиції. Почався новий науковий переворот, новий етап у педагогіці. Основною причиною цього був кризовий стан педагогічної науки, яка відкинула стару модель і гостро потребувала створення нового фундаменту, своєї методологічної основи. Але започаткувати абсолютно нові концептуальні підходи з нічого неможливо. І тому молодода українська педагогічна наука звернулася до наукового доробку, формування якого розпочалося ще в дореволюційний час. Ще в 1866 р. І. Сеченов видав свою книгу “Рефлекси головного мозку”, в якій стверджував, що “вся свідомо або несвідомо діяльність і є рефлекторною” [5, с. 122].

Рефлексологія як наука про поведінку людини набула великого поширення й офіційну підтримку в першій половині 20-х рр. ХХ ст.: було створено наукову теорію рефлексології, відкривали рефлексологічні лабораторії, з’являлися наукові школи. Рефлексологія мала значний вплив на педагогічну науку та шкільну практику. Вбачаючи своїм завданням вивчення особистості дитини в її стосунках з оточенням не після здійснення нею якихось актів (реакцій, вчинків, дій), рефлексологія стала на недовгий час методологічною засадою педагогіки. Рефлексологія була комплексною наукою та включала в себе систему дисциплін: генетична рефлексологія, колективна рефлексологія, індивідуальна рефлексологія тощо. Рефлексологія входила до складу такої інтегративної науки, як педологія, була її основою [3, с. 773].

Рефлексологія оперує такими науковими поняттями, як “рефлекс – реакція – відповідь” організму на будь-який подразник, що діє на нього через нервову систему. Вони не природні, не постійні. Для них притаманні такі якості, як розповсюдження, концентрація, диференціація, загальмування, розгальмування, індукція, створення домінант.

Рефлексологія як наука про поведінку людини експериментальним шляхом вивчала вияви людської діяльності, серед яких і нашу психіку як

вищий вияв рефлексорної діяльності. Щодо дитини рефлексологія створила спеціальну науку – педагогічну рефлексологію, мета якої, виходячи зі знання про дитину, її фізіологію, анатомію, на основі умовних і безумовних рефлексів раціонально організувати все життя дитини, її виховання [8, с. 110].

“Один із найцінніших методів для пізнання поведінки рефлексологія може знайти в педагогічному процесі. Вивчення складних форм діяльності повинно йти не так шляхом досліджування готових типів поведінки, як шляхом досліджування самого процесу формування тієї чи іншої поведінки. При роботі в цьому напрямі можна користуватися найрізноманітнішими методиками, починаючи від вузьколабораторного експерименту і закінчуючи дослідженнями натуральної шкільної праці. Зближення рефлексології та педагогіки зробить велику послугу їм обом”, – писав В. Протопопов, один із засновників рефлексологічного напрямку в Україні [7, с. 10].

Рефлексологічні погляди стали підґрунтям навчання в педагогічних навчальних закладах, а також основою дослідницької роботи в галузі педагогіки. У Харкові, Києві та Одесі при інститутах народної освіти існували кафедри та кабінети рефлексології, читали лекції для студентів, вели відповідні практичні заняття. Проводили велику експериментальну роботу в навчально-виховних закладах: дитячих садках, школах, клубах. Зупинимось на цьому більш докладно на прикладі діяльності Одеського ІНО.

Одеський інститут народної освіти, заснований 23 червня 1920 р., став одним із провідних вищих навчальних закладів УРСР, зокрема її південного регіону, а також важливим центром наукового й культурного життя. За весь період існування ОІНО в його складі в різні періоди діяли чотири факультети: політичної освіти, професійної освіти, робітничий факультет і факультет соціального виховання.

Основним завданням факультету політичної освіти вважалася підготовка кваліфікованих робітників переважно для політико-організаційної роботи. Лекторське відділення мало дати студентам загальну освіту, глибокі знання про соціально-економічні питання марксистської методології та відомості про цю роботу. На музейно-архівно-бібліотечному відділенні планували вивчення основних питань цих видів діяльності з подальшим практичним застосуванням у різних галузях політосвітньої справи [4, с. 122].

Факультет професійної освіти мав на меті підготовку керівників і вчителів фабрично-заводських училищ, профшкіл, робітфаків і викладачів загальних предметів у технікумах. Він забезпечував заклади середньої освіти вчителями української мови та літератури, російської мови й літератури, історії, суспільствознавства, географії, геології, математики, фізики, хімії, біології, іноземних мов. Освіта повністю орієнтувалася на виробництво, тобто на характер і завдання професійних навчальних закладів. Для студентів факультету, що виявляли здібність до наукової діяльності, відкривався шлях до вищої наукової кваліфікації та навчальної роботи в інститутах. Вони могли після закінчення інституту стати аспірантами науко-

вих кафедр, асистентами інституту, науковими співробітниками при наукових установах і виробничих підприємствах [4, с. 132].

Робітничий факультет повинен був виконувати два основних завдання: по-перше, терміново готувати робітників і селян до навчання у вищих навчальних закладах, а по-друге – чинити партійно-радянський вплив на внутрішнє життя інститутів. Наявність груп молоді пролетарського середовища потребувала організації для них додаткових навчальних занять, які мали скорегувати різницю в рівні знань цих груп і абітурієнтів, що мали середню освіту [4, с. 138].

Факультет соціального виховання мав орієнтуватися на підготовку кваліфікованих працівників соціального виховання з трирічним курсом навчання для роботи в дитячих будинках, садках, клубах, майданчиках. Для вирішення цього завдання необхідно було зміцнити наукову базу студентів: навчити застосовувати здобуті знання при вивченні предметів з методичним вихованням дітей. Навчання на факультеті мало дати майбутньому працівникові системи соціального виховання повні й глибокі знання про дитячий вік і виховні підходи до нього, мало розвинути в студентів низку практичних навичок, необхідних їм для проведення організації дитячого виховання.

Отже, факультет соціального виховання здійснював підготовку висококваліфікованих соціальних вихователів, педагогів-комплексників, організаторів соціального виховання та керівників дитячого руху, працівників дитячих садків, будинків і трудових шкіл. Головним напрямом роботи була підготовка педагогів для викладання комплексів у молодших групах та фахових предметів у старших групах трудшкіл. Тому на вищих триместрах відповідно до перших циклів дисциплін, які обирали студенти за своїми здібностями, проводилася спеціалізація, щоб поглибити знання з тієї чи іншої наукової галузі, які потрібні педагогу-фахівцю для старших груп семирічних шкіл [4, с. 128].

Саме на факультеті соціального виховання та факультеті професійної освіти викладався предмет “Рефлексологія” – наука про поведінку людини, на що ми звертаємо особливу увагу.

Під час роботи в Державному архіві Одеської області ми знайшли різноманітні програми та робочі плани: “Рефлексологія”, “Вчення про поведінку та педологія”, “Педологія”, “Дошкільна педологія”, “Вступ до педології”, “Психологія загальна, фізіологічна та експериментальна”. Всі ці програми повністю або частково висвітлюють питання рефлексології, іноді в поєднанні зі спорідненими предметами, зокрема педологією та психологією.

У різні часові проміжки рефлексологію викладали такі викладачі: С. Рубінштейн (1921–1930 рр. викладання), Є. Синельников (1928 р. викладання), Р. Херсонський (1927–1930 рр. викладання), М. Шапіро (1924–1930 рр. викладання), Є. Шевальов (1921–1930 рр. викладання).

У навчальному плані єврейського сектора факультету соціального виховання ОІНО на 1927–1928 н.р. для студентів II курсу було відведено три

години на тиждень для науки про поведінку людини [9, с. 36]. У 1926 р. викладали предмет “Анатомія і фізіологічна рефлексологія з педагогічним ухилом”, для якого на першому курсі відведено 8 годин у першому триместрі, 4 години в другому триместрі та 3, 3, 2 години щотриместра на другому курсі [1, с. 10]. В навчальних планах інших років конкретно рефлексологія не вказується, а з’являються споріднені предмети: в 1923–1924 н.р. на I курсі “Основи психології” (по 2 години щотриместра), на II курсі “Психологія” (по 2 години щотриместра), на III курсі “Психологія” (2 години) та “Психологія раннього віку” (по 4 години щотриместра) [4, с. 368].

У пояснювальній записці до робочого плану з рефлексології для студентів II курсу факультету соціального виховання викладач Є. Синельников зазначає: “Головним завданням інституту Народної освіти є підготовка педагога, знайомого з життям дитячого колективу, з соціальною педагогікою та педологією. Знання дитячого колективу неможливо без вивчення окремих осіб, що входять до складу його. Психологія вивчала “душу” дитини за допомогою суб’єктивної методи. Заснована працями вчених, професорами І. Сеченовим, І. Павловим та В. Бехтеревим, наука про функції мозку – рефлексологія – вивчає вищу нервову діяльність дитини за допомогою об’єктивної методи. Знайомство з біологічними основами поведіння дитини, з законами його вищої діяльності, можливо лише за умови знайомства зо всіма останніми функціями його організму, себто, з загальними даними фізіології людини. Таким чином фізіологія та входяща до неї як складова її частина рефлексологія є фундаментом педагогіки та педології” [2, с. 9].

Сама програма складалася з 12 пунктів і передбачала такі аспекти:

1. Предмет рефлексології. Відношення її до фізіології, психології та педології. Творці рефлексології. Методи спостереження рефлексології та психології. “Біхевіоризм” американських авторів, або наука про поведінку людини. Генетична, індивідуальна й колективна рефлексологія.

2. Загальний план будови нервової системи. Основна одиниця нервової системи – нейрон. Розподіл нервової системи на вегетативну або рослинну та тваринну. Розподіл вегетативної системи на автономну та симпатичну. Філогенетичний розвиток нервової системи. Особливості в роботі тваринної та вегетативної нервової системи.

3. Загальна будова спинного мозку. Поняття про рефлекс. Схема рефлексу найпростішого й ускладненого. Чутливі та рухливі нейрони. Сінапси. Закон “Все або нічого”. Фізіологічні властивості кінцівок нервових волокон та центрів. Утома рефлекторної дуги. Проведення роздратувань по рефлекторній дузі в одному напрямі. Явища збудження та спокою. Вплив отрут.

4. Безумовні рефлекси. Готування нервово-м’язового препарату. Дослід Клода Бернара. Спинний мозок як центр природжених безумовних рефлексів. Рефлекторний препарат жаби. Деякі важливі рефлекси спинного

мозку. Реціпроктна інервація антагоністичних м'язів. Децеребрований фізіологічний препарат по Шерінктону.

5. Безумовні секреторні рефлекси. Методи одержання слини. Збудники слинових залоз. Периферичні нервові центри слинової оболонки в ротовій порожнині. Доосередковані та відосередковані нерви слинових залоз. Центри виділення слини. Харчовий нервовий центр.

6. Реакції організму від народження – інстинкти. Класифікація інстинктів людини. Генетичний засіб вивчення інстинктів дітей. Порядок виникнення різних інстинктів. Вплив зовні на інстинкти дитини та роль їх в житті тварин та людей. Емоційні реакції. Вивчення розвитку емоцій у дитини. Вплив емоцій на залози внутрішньої та зовнішньої секреції. Вплив на емоційні реакції.

7. Умовні рефлекси, що набуваються протягом життя. Метод секреторних умовних рефлексів за І. Павловим. Метод сполучених рухливих рефлексів за В. Бехтеревим. Метод дресирування тварин. Побудова лабораторії для вивчення вищої нервової діяльності тварин та людини.

8. Будова головного мозку. Методи вивчення кори головного мозку. Класифікація умовних рефлексів та їх характеристика. Поступове згасання, відновлення та пригнічення умовних рефлексів. Сприймаючі прилади – аналізатори. Окремі види аналізаторів: шкірні, мімічні, звукові, світлові та аналізатори рівноваги. Поступове ускладнення їх будови.

9. Гальмування. Парабіотичний стан нерву за дослідами М. Введенського. Гальмівні нерви. Гальмівна діяльність головного мозку на спинний мозок за дослідами І. Сеченова. Внутрішнє та зовнішнє гальмування. Виробка умовного гальмування. Діференційне гальмування. Спізнення умовних рефлексів. Процес відгальмовування. Відношення внутрішнього гальмування до гіпнозу та сну. Явище гіпнозу.

10. Ірадіація та концентрація збудження й гальмування в корі великого мозку. Явище індукції нервових центрів. Вчення про домінанту Ухтомського.

11. Генетична рефлексологія. Розвиток умовних рефлексів у немовляти. Процес диференціровки умовних рефлексів у дитини. Значення процесів гальмування у вихованні.

12. Рефлексологія та фізична праця. Стан організму під час праці. Вплив фармакологічних речовин на розумову та фізичну працю.

Викладач пропонував студентам список літератури для більш ґрунтовного та поглибленого вивчення предмета, зокрема праці І. Арямова “Общие основы рефлексологии”, “Рефлексология детского возраста”, І. Павлова “Лекции о работе больших полушарий головного мозга”, В. Данилевського “Физиология человека” [2, с. 10].

Висновки. Як бачимо з програми, студенти поглиблено вивчали фізіологію людини, будову нервової системи, спинного, головного мозку, умовні та безумовні рефлекси, інстинкти, досліди та надбання В. Бехтерева, І. Павлова, І. Сеченова та ін.

При Одеському ІНО було організовано секцію рефлексології та педології. Оскільки в Одесі, як і загалом в Україні, бракувало висококваліфікованих спеціалістів у галузі “нової” науки, завідувачем секції було обрано професора Медичного інституту Є. Шевальова. Будучи учнем В. Бехтерева, він уперше в Одесі організував експериментальну лабораторію з вивчення умовних рефлексів у людини, ролі асоціацій, впливу ритму на процеси пам’яті, особливостей сприйняття [6, с. 522].

Професійна підготовка вчителів для шкіл обов’язково вимагала практичних занять. Тому було прийнято рішення відкрити при ОІНО показову школу, в якій студенти мали б можливість проходити стажування та застосувати набуті знання на практиці. Такою “школою” стала мережа дошкільних закладів, серед яких одним із основних стало Перше дитяче містечко імені Комінтерна [4, с. 128].

Отже, через те, що в 20–30 рр. ХХ ст. рефлексологія тільки формувалась як самостійна наука, викладачі та професура не завжди виокремлювали її в автономний предмет. Питання рефлексології переважно висвітлювали через комплекс навчальних предметів. Хоча в навчальних планах цей предмет і не вказується часто, знайдені нами програми лекцій підтверджують викладання рефлексології студентам ОІНО.

У перспективі ми проаналізуємо інші програми та наукові плани з рефлексології, які викладали студентам Київського та Харківського ІНО та зробимо висновки щодо викладання цієї дисципліни загалом по Україні.

Список використаної літератури

1. ДАОО. – Ф. Р–1593. – Оп. 1. – Спр. 586. – Арк. 10.
2. ДАОО. – Ф. Р–1593. – Оп. 2. – Спр. 11. – Арк. 9–10.
3. Енциклопедія освіти / Академія педагогічних наук України; гол. ред. В. Кремень. – Київ: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Левченко В. В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту: монографія / В. В. Левченко. – Одеса: ТЕС, 2010. – 428 с.
5. Сухомлинська О. В. Нариси історії українського шкільництва. 1905–1933: навчальні посібник / О. В. Сухомлинська та ін.; за ред. О. В. Сухомлинської. – Київ: Заповіт, 1996.
6. Адамьян В. М. Очерки развития науки в Одессе / В. М. Адамьян, Л. А. Алексеева, Ю. А. Амброз и др. – Одесса: НАН Украины. Южный науч. центр, 1995. – 576 с.
7. Протопопов В. П. Завдання рефлексології та її методи / В. П. Протопопов // Український вісник рефлексології та експериментальної педагогіки. – Харків: Державне видавництво України, 1925.
8. Сухомлинська О. В. Витоки й засади української школи рефлексології та педології (20-ті роки) / О. В. Сухомлинська // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 3. – С. 107–118.
9. ЦДАВОВ України. – Ф. 166. – Оп. 6. – Т. 4. – Спр. 4661. – Арк. 36.

Стаття надійшла до редакції 13.02.2017.

Бойко Н. А. Рефлексология как учебный предмет в Одесском институте народного образования

В статье раскрыты особенности рефлексологического направления, которое предусматривает глубокое понимание воспитателем природы воспитанников, их индивидуальных особенностей и возможностей, уважение к личности ребенка, заботу о его гармоничном развитии. Указано, что гуманизация воспитания требует отношения к каждому воспитаннику как к неповторимой личности, субъекту свободного развития, исходя из совокупности знаний о человеке. На основе изучения архивных документов рассмотрено рефлексологию как учебный предмет при подготовке педагогических кадров в Одесском институте народного образования. Констатировано, что ОИНО – это определенный конкретно-исторический вид высшего учебного заведения, который был создан вместе с другими институтами народного образования в структуре высшей школы УССР в 1920-е гг., в его состав входили четыре факультета: политического образования, социального воспитания, профессионального образования и рабочий факультет. Указаны основные направления деятельности каждого факультета. Проанализирована программа преподавания предмета “Рефлексология” для студентов II курса факультета социального воспитания.

Ключевые слова: рефлексология, учебный предмет, Одесский институт народного образования, программа преподавания предмета, подготовка педагогических кадров.

Boyko N. Reflexiology as an Educational Subject at the Odessa Institute of Public Education

The article deals with the characteristics of the reflexiological school, which implies deep understanding of the students' nature, their individual traits and abilities; the respect to their personalities; the concern for their harmonious development. Taking into consideration complex knowledge of a human being, humanization of the education demands the attitude to each student as to the unique personality, the subject of independent development.

The development of the reflexiology was caused by social-political and pedagogical problems. Pedagogical science was in a state of crisis. It rejected the old pedagogical scientific model and was in need of creation of new foundation. Essential stimulus for the creation of reflexiological school was made by the works of I. Setschenov, I. Pavlov, W. Behterev.

The reflexiology was examined as an educational subject in the pedagogical workers' training process at the Odessa Institute of Public Education. The OIPE represents a specific historical type of the higher educational establishment, which was created along with other institutes of popular schooling in the high school organization in USSR in 1920s. The OIPE was composed of four departments: political education, social education, professional education and working department. In the article the author points out the main activities' directions of each department.

The educational program of the subject “Reflexiology” for the students of the II year of studying at the department of social education was analysed. The students studied such subjects as human physiology, the structure of nervous system, spinal marrow, brain, conditioned and unconditioned reflexes, instincts, experiments and heritage of well-known scientists of that period.

Key words: reflexiology, educational subject, the Odessa Institute of Public Education, educational program, training of the pedagogical workers.